

ПОЛІТИЧНА ТА ПРАВОВА СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА: СПІВВІДНОШЕННЯ І ВЗАЄМОДІЯ

POLITICAL AND LEGAL SYSTEMS OF SOCIETY: RELATIONSHIP AND INTERACTION

Гільбурт А.М.,

аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті розглянуто симбіотичний характер взаємодії політичної та правової систем суспільства, за якого обидві системи зберігають свою відносну самостійність і самоцінність. Обґрунтовується думка, що взаємодія між цими системами простежується на рівні всіх їх підсистем: інституційної, нормативної, функціональної, ідеологічної, комунікативної та результативної. Робиться висновок, що з розвитком правової державності роль і значення права в його взаємодії з політикою неухильно зростають, а провідну роль у закріпленні політичної системи відіграє конституційне право.

Ключові слова: політика, право, політична система, правова система, правова політика, конституційні засади політичної системи.

В статье рассмотрен симбиотический характер взаимодействия политической и правовой систем общества, при котором обе системы сохраняют свою относительную самостоятельность и самоценность. Обосновывается мысль, что взаимодействие между этими системами прослеживается на уровне всех их подсистем: институциональной, нормативной, функциональной, идеологической, коммуникативной и результативной. Делается вывод, что с развитием правового государства роль и значение права в его взаимодействии с политикой неуклонно возрастают, а ведущую роль в закреплении политической системы играет конституционное право.

Ключевые слова: политика, право, политическая система, правовая система, правовая политика, конституционные основы политической системы.

The article considers the symbiotic nature of the interaction of the political and legal systems of society, in which both systems retain their relative independence and self-worth. It justifies the idea that the interaction between these systems can be traced at the level of all their sub-systems: institutional, normative, functional, ideological, communicative and efficient. It is concluded that with the development of a legal state, the role and importance of law in its interaction with politics is steadily increasing, and constitutional law plays a leading role in consolidating the political system.

Key words: politics, law, political system, legal system, legal policy, constitutional foundations of the political system.

Питання про співвідношення права й політики належить до вічно актуальних і «гостросюжетних», воно з незапам'ятних часів було предметом наукових дискусій. Для ранніх філософів, включаючи Платона й Аристотеля в Європі, Конфуція й Каутилю в Азії та Ібн Хальдуна в Північній Африці, відмінність між сферами політики і права була розмитотою. Нерозривний зв'язок між цими двома світами зберігається й сьогодні, незважаючи на дисциплінарний розподіл, спричинений рухом до спеціалізації науки в Новий і Новітній час. Реальність є такою, що відносини між правом і політикою мають симбіотичний характер. І сьогодні політика й право залишаються суміжними сферами наукового знання, такими собі «сіамськими близнюками» в системі суспільних наук.

Натепер геополітична ситуація вказує на те, що дослідження відносин між правом і політикою стає дедалі більш актуальним в обох вимірах – як у теоретичному, так і в практичному. Причини цього є вельми різноманітними: від розгортання процесів демократизації до глобалізації й інформатизації суспільних відносин. Раптові й різкі зміни у взаємодії цих двох інститутів можуть призвести до суттєвих змін у системі публічного врядування.

Поняття політичної системи з'явилося первісно в західній соціології та політології, що пов'язано з розвитком системних досліджень. Безпосередньо ж теорія політичної системи почала активно розроблятися західними політологами з початку 50-х рр. XX ст. Зокрема, Д. Істон і Г. Алмонд заклали основи різних варіантів концепції політичної системи й дали поштовх до розвитку теорії політичної системи суспільства загалом. У західній юриспруденції політологічні концепції політичної системи взяті на озброєння представниками соціологічної та реалістичної шкіл права.

До вітчизняної науки категорія політичної системи ввійшла на зламі 60–70-х рр. XX ст., була широко представлена в працях Ф.М. Бурлацького, М.М. Разумовича, Ю.О. Тихомірова, Б.М. Топорніна та ін. У 80-х рр. XX ст. категорія «політична система» почала стверджуватися у філософській, політичній літературі радянського суспільства, а з початку

90-х рр., в умовах розбудови в пострадянських республіках демократичної правової державності, взаємодія політичної та правової систем суспільства міцно ввійшла до переліку найбільш актуальних проблем загальнотеоретичної й галузевої юриспруденції. Серед українських авторів, які досліджували цю проблематику, можна відзначити таких як Ф.В. Барановський, О.О. Долженков, В.С. Журавський, О.І. Категоренко, В.І. Бортніков, В.П. Горбатенко, Д.М. Горелов, І.А. Грицяк, Г.І. Калінічева, А.І. Кудряченко, В.І. Ливенко, О.М. Литвиненко, М.І. Михальченко, Е.М. Ожиганов, Ф.М. Рудич, О.Г. Стариш та ін.

Утім, попри наявність широкої доктринальної бази, питання взаємодії права й політики здебільшого розглядаються без урахування системного характеру обох суспільних явищ. Тож метою статті є з'ясування співвідношення та взаємодії політичної й правової систем суспільства з урахуванням їх статичних і динамічних характеристик, новітніх тенденцій розвитку держави і права.

Розпочинаючи наше дослідження, визначимося з вихідними поняттями. Під політичною системою розуміється «інтегрована сукупність усіх елементів, що стосуються формування й реалізації влади та утворюють структурно впорядковану цілісність, основне призначення якої полягає в управлінні суспільством і регулюванні суспільно-політичної діяльності з метою забезпечення стабільності й збереження наявного суспільства, створення необхідних умов для його всебічного розвитку» [1, с. 112] або «самостійна сфера життя суспільства, котра пов'язана зі здійсненням політичної влади, у тому числі державної, з діяльністю спеціальних державних органів управління і примусу» [2, с. 290]. Натомість під правовою системою розуміють «конкретно історичний, реально існуючий комплекс взаємопов'язаних юридичних засобів і явищ держави» [3, с. 561], «сформовану під впливом об'єктивних закономірностей розвитку суспільства сукупність усіх його правових явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та іншими соціальними системами» [4, с. 560].

У структурі політичної системи традиційно виокремлюється чотири підсистеми (сторони): інституційна,

регулятивна, функціональна та комунікативна. Іноді поряд із ними вирізняють політичну ідеологію й політичну культуру [5, с. 128]. Натомість до структури правової системи зараховують інституційну, нормативну, ідеологічну, функціональну та результативну [4, с. 562]. Однак відмінності в переліку елементів політичної та правової систем мають скоріше не сутнісний, а методологічний характер. Тому під час застосування аналогічного підходу до структурування у складі обох систем можна виокремити інституційну, регулятивну, функціональну, комунікативну, ідеологічну й результативну підсистеми. Більше того, значною мірою обидві системи збігаються, причому за всіма групами елементів. У підсумку багато суб'єктів політичної системи отримують правовий статус і беруть участь у правових відносинах, хоча деяким суб'єктам права участь у політичному процесі заборонена (наприклад, релігійним організаціям у світській державі, іноземцям, господарським товариствам тощо). Чимало правових приписів та інструментів, особливо в межах конституційного права, мають політичний зміст, а постулати певних політичних ідеологій отримують юридичне оформлення й підтримку.

Доволі часто, коли йдеться про співвідношення політики і права, насправді мається на увазі співвідношення загальносистемне. Однак не завжди співвідношення між різними підсистемами політичної та правової систем мають аналогічний характер, тому важливо усвідомлювати, про співвідношення яких елементів конкретно йдеться та коли таке співвідношення не має загальносистемного характеру, чітко про це зазначати.

Нерозривний зв'язок між правом і політикою ніколи не буває статичним, він швидше є рухливим, реагуючи в різний час на основні питання та ідеї сучасності. Між правом і політикою із самого початку не було та, ймовірно, у принципі бути не може повної гармонії, втім це не означає, що вони «приречені» тільки на конфронтацію. Їм зовсім не обов'язково бути непримиримими антиподами. Більше того, у права й політики є низка спільних властивостей і призначень: регулятивно-спрямовуючий вплив на суспільне життя й ті процеси, що в ньому відбуваються; владні начала; відображення у праві деяких збіжних з політичними вимог; значною мірою єдине поле дій та цілі.

Уся політична анатомія цивілізованого суспільства так чи інакше оформлюється й закріплюється правом. Аристотель узагалі вважав право політичним явищем, оскільки сутність права, на його думку, зумовлена політичною природою людини. Натомість Ф.В. Тарановський визначав державу як «союз людей, котрі живуть на певній території й підпорядковані єдиній політичній владі» [6, с. 348]. Сучасні правники й політологи з аксіологічного погляду розглядають правові й політичні цінності в їх тісній єдності та взаємодії як рівновеликі сутності [7]. Право є найважливішим інструментом дій уряду, інструментом, за допомогою якого уряд намагається впливати на суспільство, тобто способом реалізації державної політики. Право також є засобом, за допомогою якого сам державний апарат структурується, регулюється й контролюється. Тож не дивно, що право є важливим «призом» у політичній боротьбі, адже це право визначає порядок здійснення політики.

Діалектика взаємовідносин між політичною і правовою системами є складною й суперечливою. Марксистська теорія виходила з того, що «все юридичне в основі своїй має політичну природу» (Ф. Енгельс), що «закон є міра політична, є політика» (В.І. Ленін). Свого часу Є.Б. Пашуканіс писав: «Ми за те, щоб у праві на першому місці стояла політика, щоб політика тяжіла над правом» [8, с. 48]. Вона й «тяжіла», особливо в 30-ті роки ХХ ст. Непоодинокі випадки такого «тяжіння» спостерігаються й сьогодні.

Сьогодні одні вчені вважають, що право – це явище «неполітизоване», принаймні воно таким має бути, оскільки

покликане слугувати більш високим цілям, ніж цілі політики; інші стверджують, що у праві завжди наявний політичний складник. Але це – крайнощі, а є й «напівтони», певні нюанси. У цьому контексті заслуговують на увагу міркування П. Сандевуара: «Право може не тільки виражати політику й бути засобом її реалізації, а й виявитися в повному підпорядкуванні політиці, бути придушеним нею. Але перевага політики над правом має свої межі. За певних умов політика може й повинна придушуватися правом або принаймні підкорятися праву, перебувати в залежності від нього. Якщо політичні керівники здійснюють якісь кроки всупереч праву, останнє виявлятиметься шляхом обмеження їхньої свободи дій, запобігаючи їхньому самоуправству» [9, с. 61–64].

Взаємодія права й політики може бути цілком продуктивною, для цього треба вміти щоразу знаходити розумний баланс між ними. Такий баланс, як правило, досягається в тому разі, якщо політика є правовою [10]. Сам термін «правова політика» говорить про те, що обидва феномени тісно пов'язані й вектор їхнього розвитку єдиний. Іншими словами, вони властивими їм методами виконують одні й ті самі завдання.

Взаємодію політичної і правової систем можна розглядати як:

1) вплив політики на право. Оскільки політика частково реалізується шляхом правотворчості, політика визначає право, зміст правових норм;

2) можливість здійснення політики поза правовими формами (так звана «пряма дія»). Держава проводить свою політику як у правових формах (правотворчість і правозастосування), так і в позаправових (організаційних, матеріально-технічних тощо). Держава може використати й інші механізми, як правомірні (наприклад, роз'яснення політики держави в ЗМІ, звернення до громадян, консультації із зацікавленими соціальними групами), так і неправомірні (наприклад, залякування політичних опонентів). Однак для правової держави є аксіомою, що будь-яка дія держави, котра обмежує права і свободи людини, є можливою тільки на підставі правової норми;

3) вплив права на політику (прямий чи непрямий). Як приклад прямого впливу можна навести положення Конституції України 1996 р. про засади конституційного ладу та права й свободи людини та громадянина. Зокрема, Конституція: 1) проголошує людину, її права і свободи найвищою соціальною цінністю (ст. 3); 2) указує на демократичний, соціальний і правовий характер держави (ст. 1); 3) гарантує поділ влади (ст. 6); 4) проголошує політичну, економічну та ідеологічну багатоманітність (ст. 15) тощо. З названих і багатьох інших питань політика держави жорстко пов'язана правом. Непрямий вплив права на політику можна проілюструвати на прикладі виборчого права. Вплив права на політику забезпечується також правовою культурою, оскільки дотримання права саме по собі є політикою, причому не єдино можливою. Нерідко правові норми просто ігноруються в політичній діяльності;

4) можливість невідповідності права політиці. Уважається, що право завжди є більш консервативним, ніж політика, відстає від політики. Наприклад, у разі прийняття політичного рішення, котре вимагає реалізації в законі, необхідно розробити проект закону і пройти всі стадії законодавчого процесу. Невідповідність права політиці може бути пов'язана й із недосконалістю закону, застосування якого може призвести до непередбачуваних наслідків.

Політика відрізняється від права кількісним охопленням соціальних сфер і динамікою їх оцінювання. Іноді політичні відносини зачіпають рівень інтуїтивного сприйняття людини, категорій, які не піддаються логічній оцінці (симпатії, антипатії, авторитет, харизма, відданість, патріотичність, віра, справедливості тощо). У свою чергу, право – це результат тривалого існування усталених оціночних

категорій, котрі міцно увійшли в структуру соціального менталітету. Як слушно зазначає А.В. Юрковський, «існують сфери суспільних відносин, які, безумовно, зрозумілі й прийнятні на інтуїтивному чи чуттєвому рівнях, але не доступні правовому регулюванню, однак які можуть бути об'єктом політичних відносин» [11, с. 36].

Позитивне право (законодавство) виникло й розвивалося разом із державою – головним інститутом (суб'єктом) політики, під якою здавна розумілося мистецтво управління людьми в цивілізованому суспільстві, участь класів, соціальних груп і їхніх організацій в управлінні державою, у справах держави. Однак політика – більш широке явище, ніж діяльність держави. До переліку сучасних політичних інститутів (організацій) належать також політичні партії, інші громадські формування, передусім профспілки, об'єднання підприємців, інші організації, котрі виражають важливі інтереси суспільства (охорона навколишнього середовища, захист прав людини тощо), та багато інших об'єднань. Однак держава посідає особливе місце у виробленні та здійсненні політики як організація, що виражає загальнонаціональні інтереси населення цієї країни, тобто всіх соціальних груп.

Співвідношення права з державою й іншими суспільно-політичними інститутами складалося по-різному в історії людства. У стародавню епоху цивілізації в країнах Стародавнього Сходу (Вавилон, Єгипет, Шумер) виникали деспотичні держави, де воля верховного правителя (а його особа частіше за все обожествлялася) визначала зміст закону й означала найвищу справедливість. Держава в особі царя, фараона творила і закон, і право. Але й у ті прадавні часи політика держави спиралася на підтримку таких найважливіших інститутів, як військо, релігія (і храми, які її представляли), чиновництво, община та сім'я. Зберігався й вплив звичаїв на правові системи, особливо на общинні порядки, побут і сімейні відносини.

У стародавніх державах Індії та Китаю першими правовими джерелами слугували священні книги (веди), філософські політичні трактати (конфуціанство, Артахаштра), на які спиралася закони царів. Тут релігійно-общинні й моральні традиції слугували основою державних законів.

Отже, у стародавніх цивілізаціях позитивне право все ж не було простим свавіллям царів. Державна влада не вважалася ще самостійним політичним інститутом – вона спиралася на божественний промисел, а закони і право – на заповіді релігії, стародавні звичаї, моральні засади шлюбу тощо.

В античних державах Стародавньої Греції та Риму отримали розвиток різноманітні форми правління (демократія, аристократія, монархія, тиранія). Співвідношення права і держави набувало більш різноманітних форм. Саме в античних державах зародилося й поняття політики як суспільного (світського) інституту, що відображає спільні справи полісу (міста-держави), типового для державності Стародавньої Греції та Риму. Звісно, і в античні часи зберігалася уявлення про божественне походження держави й покровительство богів його політиці (у т. ч. війнам) і вплив стародавніх звичаїв і міфів на політику, на вирішення державних справ, що відбувалося часто в сакральних формах (наприклад, вибори посадових осіб за жеребом, вплив знатних, найдавніших за походженням – аристократії, ради старійшин – ареопагу, сенату тощо). Однак дедалі більше отримувало наукове визнання першості законів перед державною владою (Платон), справедливості як головної основи політики (Аристотель).

У Середні віки політичні інститути були зосереджені в руках верховних феодалів і церкви. Значну роль відігравали царський двір, різноманітні його «партії», котрі досягали впливу на монарха часто шляхом заколотів і застосування сили, укладення угод між групами феодалів і придворних у боротьбі за владу. Характерною рисою політики середньовічних держав була роздробленість влади

між окремими герцогствами, князівствами, так звана сеньйоральна монархія. Наслідком цього був і партикуляризм (розрізненість) феодального права. Особливе становище міст у феодальному суспільстві, завоювання ними самостійності (Ганзейський союз, Магдебург, Венеція та інші міста Італії, Новгород і Псков у феодальній Росії) породжували й особливе право міст, яке відображало інтереси купецтва, ремісничих цехів, розвиток мореплавства. У Середні віки зберігався й значний вплив релігії, а також місцевих звичаїв на правові системи. Одним із головних знарядь політики були війни між державами й окремими феодальними володарями. К. Маркс назвав феодальне право «кулачним правом», правом сильного. У кінцевому підсумку феодальне право було підпорядковане військовій силі – головному аргументу у вирішенні спорів між сеньйорами-феодалами та їхніми державами.

В умовах утворення централізованих монархій (абсолютизму) в Європі, великих теократичних монархій в Азії та Північній Африці право й закон стають дедалі більш підпорядкованими політиці цих держав, їхній бюрократичній і військовій машині, що виражала інтереси правлячих станів – дворянства й духовенства. Крупні імперії прагнули закріпити привілеї дворянства та чиновництва, що формувалося здебільшого з дворян, а також привілеї церкви. Імператорська влада спиралася не стільки на право як міру справедливості, скільки на свавілля, закріплюючи у своїх законах жорстокі покарання для непокірних, суд за доносами і свідчення під тортурами, кримінальну відповідальність за святотатство, чаклунство та інші злочини проти релігії.

Докорінний поворот у співвідношенні політики і права відбувся в ході буржуазних революцій у Європі й Північній Америці. Цей процес зайняв у розвитку країн Європи ціле століття й супроводжувався поверненням до імперської, але тепер уже буржуазної влади, повільними поступками в тих імперіях, що збереглися.

Однак рано чи пізно законодавча влада перейшла до рук органів народного представництва – парламентів. У XIX ст. законодавство стає вираженням волі народу (нації), який обрав парламент. Зрозуміло, такий поворот відбувся не одразу, оскільки виборче право ще довго залишалося обмеженим різноманітними цензами, передусім майновими, цензами осілості та письменності. Однак буржуазія, а потім і середні класи дрібних підприємців, фермерів, службовців, кваліфікованих робітників отримують можливість відобразити свої інтереси в законах держави. Для цього різноманітні верстви суспільства об'єднуються в політичні партії, профспілки, інші організації, котрі стають основними провідниками політики різних класів і соціальних груп.

Важливо при цьому підкреслити, що закони парламенту стають обов'язковими для виконавчої та судової гілок влади. І хоча зберігався вплив великого капіталу на законодавство та його виконання, бюрократизм та інші «вічні» пороки державності, усе ж принципи рівноправ'я й судового захисту давали змогу захистити законом і певні інтереси трудящих. Ці тенденції часто викривлялися реакційною політикою властей, однак все одно дедалі більш зміцнювалися в буржуазному світі, зокрема, і під впливом соціальної політики соціалістичних держав, лівих партій, котрі змушували держави до досягнення повної рівноправності громадян, захисту інтересів трудящих.

Істотний прогрес у досягненні пріоритету права стосовно політики відбувся після Другої світової війни. Цей прогрес був зумовлений досягненням єдності Об'єднаних Націй у боротьбі проти фашизму й проголошенням Загальної декларації прав людини, яка закріпила свободу та гідність людини основною метою політики й законодавства всіх держав-членів ООН.

У сучасну епоху питання про взаємозв'язок і взаємодію політики держави з правом набуває найважли-

вішого значення також тому, що позитивне право тільки тоді є справедливим і гуманним, коли воно є однаково обов'язковим, а права й обов'язки рівними для всіх громадян, у тому числі й для чиновників державного апарату, депутатів, керівників держави [12, с. 174]. Зрозуміло, при цьому йдеться не про особливі повноваження органів держави та посадових осіб на здійснення державної влади. Такі повноваження делеговані їм суспільством (через парламент чи безпосередньо в порядку референдуму).

З наукового погляду важливо з'ясувати набір тих детермінант, котрі спричиняють зближення між правовою й політичною системами. Ці детермінанти криються передусім у сучасному суспільстві, в якому велика увага приділяється відносинам, що ґрунтуються на юридичних засадах. Ця тенденція включає навіть незначну випадкову діяльність, котра зазвичай не вимагає втручання правових норм. Друга причина проявляється в значному розширенні сучасної держави загального добробуту і збільшенні кількості регулюючих органів, котрі повинні пройти процес прийняття стандартизованих правових норм. Це супроводжується зростанням кількості питань, які вирішуються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та судами, чий рішення можуть безпосередньо вплинути на реалізацію державної політики. І, нарешті, судові органи отримують право впливати на основні питання політики (особливо це помітно на прикладі конституційних судів) у процесі судового розгляду. Певні причини зближення права й політики полягають у зростаючій фрагментації влади всередині політичних гілок влади (законодавчої та виконавчої). Коли політичні гілки влади не можуть діяти, люди, котрі шукають вирішення конфліктів, прагнуть звернутися до суду за рішенням.

Незважаючи на загальну тенденцію зближення, на певному рівні існують стійкі елементи автономії між двома явищами. М. Церар слушно розподіляє фактори збереження автономії права від політики на дві групи: формальні й матеріальні. Значною мірою саме формальними факторами автономії сучасного права є його специфічний формалізм, абстрактна природа, загальність, систематичність, специфічне лінгвістичне вираження (юридична мова) і професіоналізація його агентів; у матеріальному сенсі автономія права забезпечується передусім його власними цінностями, що склалися й консолідувалися історично (завдяки правовій традиції) та відрізняються як відносно незалежне ціле від політичних, моральних, звичаєвих, релігійних та інших цінностей [13, с. 24].

З погляду права можна зробити висновок, що як національне, так і міжнародне право функціонують стосовно політики в трьох основних аспектах, а саме як мета, засіб або перепона. По-перше, політика (в сенсі політичної свідомості чи політичних суб'єктів) може визначати своєю метою певні переважно правові цінності чи інститути (як от принципи юридичної рівності, презумпція невинуватості, право на недоторканність приватного життя тощо). У цьому разі політичне розуміння цих цінностей або інститутів стає практично ідентичним власне правовому розумінню відповідних цінностей або інститутів. По-друге, політика може сприймати право просто як засіб реалізації певних політичних інтересів. У цьому разі політика є нейтральною у своєму відношенні до закону (наприклад, політика визначає та реалізує свої політичні інтереси й цілі згідно з принципами законності та юридичної рівності). По-третє, політика може розглядати право як перепону на шляху до досягнення певних політичних цілей. У цьому разі є два основні рішення: або політика переважає над правом, або навпаки. У першому випадку політика здійснює свої рішення за рахунок верховенства права (наприклад, законодавчий орган приймає закони, котрі наділяють виконавчу владу більш широкими повноваженнями дискреційного характеру, або політика залишає право без змін, але не діє згідно з ним), тоді як у другому випадку ав-

тономія права зберігається рішеннями вищих (міжнародних чи національних) судів чи іншими діями, що вчиняються юристами, різноманітними організаціями, нарешті, що не менш важливо, широкими колами громадськості, щоб зупинити протиправні дії політичних діячів.

За своєю нормативною структурою й фактичним функціонуванням політика є більш гнучкою і здатною до адаптації, ніж право. Як слушно зауважує М. Церар, «політичне рішення чи політична угода можуть бути з погляду змісту значно більш різноманітними й наповненими різними нюансами, ніж це зазвичай притаманно для рішень чи угод у правових формах (наприклад, судових рішень або контрактів)» [13, с. 33]. Водночас у політики є значно ширше поле діяльності. Порівняно із законом політика не обмежена рамками встановлених правових норм, але може більшою мірою, ніж закон, і більш різноманітним чином поширюватися на інші ціннісно-нормативні сфери (наприклад, сфери релігії, моралі, економіки, звичаїв тощо). Відповідно, політика також є більш гнучкою в пошуку компромісів між різними ідеологічними, цільовими чи нормативними чинниками. Право також у цьому стосунку є більш жорстким і може забезпечувати компроміс тільки в тому разі, якщо правова система диктує чи допускає, наприклад, «компромис» між обтяжуючими й пом'якшуючими обставинами в кримінальних справах або компроміс між принципом юридичної рівності й соціальною державою в питаннях соціального захисту громадян.

За своєю природою і практичним функціонуванням політика є значно менш передбачуваною й надійною, ніж право. З деякою іронією ми можемо шукати і знаходити підтвердження цьому в багатьох політичних (особливо передвиборних) обіцянках і передбаченнях. І, навпаки, юридичні дії доволі точно визначаються опублікованими правовими актами, котрі можуть бути змінені тільки згідно з раніше передбаченими та, як правило, публічними процедурами. Навпаки, політична діяльність, особливо в тій її частині, котра легітимно виходить за межі правової сфери, визначається більш вільно й не підлягає жорстким часовим умовам та обмеженням. Крім того, значна частина політичних орієнтирів і норм, які фактично визначаються, встановлюється політичними суб'єктами кулуарно й не є прозорою для громадськості.

У підсумку право й політика створюють власні конкретні картини реальності. Жодна із цих картин не відповідає повною мірою дійсності як такої, що є неподільною цілісністю за межами нашого людського розуміння. Тим не менше обидві конкретні картини мають величезне значення для нашого суспільного життя. Іноді вони збігаються, іноді більшою чи меншою мірою різняться. Однак є дещо, що право, хоч національне, хоч міжнародне, ніколи не має допускати у своїй сфері, а саме розмежування супротивників за суто політичними критеріями, що призводить до жорсткого розподілу між «нашими» і «вашими» або в його найбільш радикальному вираженні до жорсткого розподілу на друзів і ворогів.

Політика правової держави, навіть у тому наближенні до неї, в якому сьогодні перебуває Україна, не може бути вільною від вимог конституції та інших законів, а також норм міжнародного права й договорів з іншими державами. Держава повинна їх неухильно дотримуватись у всіх своїх політичних рішеннях. Такою є найбільш важлива й очевидна межа співвідношення політики держави з правом, утіленим у законах.

Серед галузей права, які регулюють тією чи іншою мірою політичну систему суспільства, провідна роль належить конституційному праву. Це зумовлено не тільки провідною роллю цієї галузі в національній системі права, а й специфікою самого предмета конституційно-правового регулювання. На відміну від інших галузей права, наприклад, адміністративного чи фінансового, конституційне право не

тільки регулює окремі групи політико-правових відносин, а й закріплює політичну систему загалом, фіксує в найбільш істотних рисах досягнутий державно-організованим суспільством рівень політичного розвитку. А.В. Юрковський слушно зазначає із цього приводу: «Саме норми конституційного права встановлюють основні дефініції, вектори правового регулювання, стратегічні й тактичні рубежі та ідеї справедливості. У конституційно-правових нормах політика набуває чітких форм і спирається на можливість примусу з боку державного апарату» [11, с. 37].

Не дарма у вітчизняній юриспруденції ще з радянських часів значну підтримку має підхід, згідно з яким предмет конституційного (державного) права зводиться виключно до політичної сфери. Наприклад, А.І. Денисов уважав, що «предметом державного права є політична надбудова» [14, с. 359]. У свою чергу, В.Ф. Коток зазначав, що державне право закріплює насамперед найбільш істотні риси політичної організації суспільства [15, с. 51].

Ще більш жорстко зв'язок конституційного права й політичної системи суспільства простежується у французькій юридичній доктрині. Французька доктрина на одне з перших місць у конституційному праві висуває політичну владу й політичний режим. Так, М. Прело писав, що «конституційне право – це норми, котрі стосуються встановлення, передачі та здійснення політичної влади» [16, с. 22]. Із цих позицій сутність конституційного права вбачають у визначенні «політичного статусу влади й суспільства» [17, с. 64]. На думку М. Оріу, «конституційний режим має на меті політичну свободу, котра для держави полягає у свободі розпоряджатися власною долею, незважаючи на можливі ілюзії урядів, завдяки обмеженню повноважень останніх» [18, с. 428]. Аналогічний підхід характерний і для багатьох інших західноєвропейських конституціоналістів.

Серед українських конституціоналістів на політичний характер предмета конституційного права вказує В.М. Шаповал. «Конституція врегулює найбільш суттєві відносини з тих, що можна визначити як державно-політичні відносини владарювання, – зазначає цей автор. – Політичний характер цих відносин зумовлений тим, що саме вищі органи держави уповноважені вчиняти реальні політичні дії... Політичний характер відносин, які є предметом власне конституційного регулювання, зумовлений і

тим, що в основних законах майже завжди визначають засади судоустрою і судочинства, а також засади місцевого самоврядування, або місцевого управління» [19, с. 48–49].

Загалом проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки:

1. Співвідношення і взаємодія між політичною і правовою системами простежуються на рівні всіх їхніх підсистем: інституційної, нормативної, функціональної, ідеологічної, комунікативної та результативної; вони мають конкретно-історичний характер і залежать від рівня розвитку суспільства, співвідношення сил між основними соціальними групами, особливостей національного менталітету, геополітичної ситуації та багатьох інших чинників.

2. Співвідношення між політичною і правовою системами має симбіотичний характер. Водночас обидві системи зберігають свою відносну самостійність і самоцінність. Формальними факторами автономії сучасної правової системи щодо політичної системи є специфічний формалізм права, його абстрактна природа, загальність, систематичність, специфічне лінгвістичне вираження (юридична мова) і професіоналізація юридичних агентів (суб'єктів, що здійснюють ті чи інші правові форми діяльності).

3. Взаємодія між політичною і правовою системами характеризується двома різноспрямованими тенденціями: «політизацією права» і «юридизацією політики». Таку взаємодію можна розглядати в чотирьох аспектах: а) вплив політики на право; б) можливість здійснення політики поза правовими формами; в) вплив права на політику; г) можливість невідповідності права політиці. За своєю нормативною структурою й фактичним функціонуванням політика є більш гнучкою і здатною до адаптації та пошуку компромісів, але значно менш передбачуваною й надійною, ніж право.

4. З розвитком правової державності роль і значення права в його взаємодії з політикою невинно зростають. Верховенство права означає, окрім усього іншого, і його верховенство над політикою. Провідну роль у закріпленні політичної системи відіграє конституційне право.

З огляду на конкретно-історичний характер правового (у т. ч. й конституційно-правового) регулювання політичних відносин, його еволюція в аспекті вітчизняного й зарубіжного досвіду є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Ливенко В.И. Политическая система (К уточнению содержания понятия). *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2014. № 1 (39): в 2 ч. Ч. II. С. 109–112.
- Воробьев С.М. Проблемы определения политической системы общества. *Великая Российская революция 1917 года в истории и судьбах народов и регионов России, Беларуси, Европы и мира в контексте исторических реалий XX – начала XXI века*: матер. Междунар. науч. конф. / гл. ред. А.В. Егоров. Витебск: Витебский гос. ун-т им. П.М. Машерова, 2017. С. 290–293.
- Скаун О.Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
- Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
- Морозова Л.А. Теория государства и права: учебник. Москва: Юрист, 2002. 414 с.
- Тарановский Ф.В. Энциклопедия права. 3-е изд. Санкт-Петербург: Лань, 2001. 560 с.
- Политико-правовые ценности: история и современность / под ред. В.С. Нерсесянца. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. 256 с.
- Пашуканис Е.Б. Положение на теоретическом правовом фронте (к некоторым итогам дискуссии). *Советское государство и революция права*. 1930. № 11–12. С. 16–49.
- Сандевуар П. Введение в право / пер. с франц. Москва: ИнтраТэк-Р, 1994. 324 с.
- Малько А.В. Теория правовой политики. Москва: Юрлитинформ, 2012. 328 с.
- Юрковский А.В. Право и политика. *Сибирский юридический вестник*. 2007. № 4 (39). С. 35–39.
- Теория государства и права: учебник для юрид. вузов / под общ. ред. А.С. Пиголкина. Москва: ОАО «Изд. дом «Городец», 2003. 544 с.
- Cerar M. The Relationship Between Law and Politics. *Annual Survey of International & Comparative Law*. 2009. Vol. 15. Issue 1. P. 19–40.
- Денисов А.И. Основы марксистско-ленинской теории государства и права: курс лекций. Москва: ВПШ при ЦК ВКП(б), 1948. 469 с.
- Коток В.Ф. О предмете советского государственного права. *Вопросы советского государственного права*. Москва: Изд-во АН СССР, 1959. С. 3–94.
- Прело М. Конституционное право Франции / пер. с фр.; под ред. А.З. Манфреда. Москва: Изд-во иностр. лит., 1957. 671 с.
- Pierre-Caps S. Nation et dans les constitutions modernes. Nancy: Presses universitaires de Nancy, 1987. 948 p.
- Ориу М. Основы публичного права. Москва: ИНФРА-М, 2013. 574 с.
- Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм. Київ: Салком; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.